

РОЗВІДКИ

УДК 94(477.53) «1648/179»:173.2

Вячеслав Кручиненко

ПОЗАШЛЮБНІ ЗВ'ЯЗКИ У МИРГОРОДСЬКОМУ ПОЛКУ XVIII ст.

У статті на основі метричних книг і судових справ розглянуто проблему перелюбу (позашлюбних зв'язків) на території Миргородського полку. З'ясовано, що релігійні заборони та осуд з боку громади не стали перепорою для подружніх зрад.

Ключові слова: шлюб, позашлюбні зв'язки, секс, Гетьманщина, Миргородський полк, ранньомодерний період.

На сьогоднішній день дослідники шлюбно-родинних стосунків зазначають, що в українських сімейних союзах існує проблема подружніх зрад. У даному контексті варто пам'ятати, що перелюб (адюльтер) існував і в ранньомодерний період. У XVIII та XXI ст. згадане явище не зазнало жодних трансформацій. Суть його полягає в тому, що є факт статевого акту між людиною, яка офіційно зареєструвала шлюб, і особою, котра перебуває поза вказаним родинним союзом. З огляду на це актуалізується тема вивчення перелюбу на території Лівобережної України XVIII ст. (зокрема у Миргородському полку).

Шлюбно-родинні взаємини у Гетьманщині передбачали створення родини як вінець кохання між чоловіком і жінкою. Йдеться, зокрема, про секс, який займав одне з провідних місць у шлюбній поведінці мешканців Лівобережної України. Якщо подружня пара перебувала у дискомфортних сексуальних стосунках, це могло спричинити адюльтер з обох сторін. Приховати такі позашлюбні взаємини було складно (але можливо) через відсутність належних засобів контрацепції. Коли незаміжня жінка вагітніла та народжувала дитину, ставлення громади до такого «нащадка» супроводжувалося осудом і осоромленням.

Біблійні канони міцно вкоренилися серед населення Гетьманщини. У ній відображені гострі соціальні проблеми, які не втратили своєї актуальності і в ранньомодерну добу. Зокрема, на сторінках Книги Мудрості знаходяться настанови та заборони щодо перелюбу. У Євангелії від Матвія сказано: «Не чини перелюбу. А Я вам кажу, що кожен, хто на жінку подивиться з пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм. Коли праве око твоє спокушає тебе, – його вибери, і кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до геєнни все тіло твоє було вкинене. І як правиця твоя спокушає тебе, – відітни її й кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до геєнни все тіло твоє було вкинене» [2, с. 906].

Також говорить про те, що: «Хто дружину свою відпускає, нехай дасть їй листа розводного. А Я вам кажу, що кожен, хто відпускає дружину свою, крім провини розпусти, той доводить її до перелюбу. І хто з відпущеною побереться, той чинить перелюб» [2, с. 906].

Перелюб вважався одним із смертних гріхів. У главі 23 «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. передбачалося суворе покарання за адюльтер з боку одружених чоловіків і жінок: «... Прелюбодеєв обоих смертию казнить отсечением

© Кручиненко Вячеслав Вікторович – головний археограф відділу інформації та використання документів Державного архіву Полтавської області.

голови». Дівчата та вдови за блуд публічно каралися різками чи батогами [13, с. 413]. Проте, як свідчать джерела, зазначену релігійну заборону заміжні та жонаті порушували неодноразово. Під цим кутом зору доцільно дослідити проблему шлюбних і позашлюбних статевих зв'язків у Миргородському полку XVIII ст., зокрема вирахувати число новонароджених у законних шлюбах та проаналізувати позашлюбні зв'язки.

Окреслене питання можна вивчити за допомогою метричних книг Миргородської протопопії 1741 – 1782 рр. [4; 5; 6; 7; 8; 15; 16; 21; 22; 23; 24; 25; 26]. Вони містять інформацію «О родившихся» в містечках (містах) і селах цієї адміністративно-територіальної одиниці. Новонароджених у легітимному шлюбі називали по-різному: «сын/дочь», «младенец/младеница», «отрок». У джерелах є записи і про незаконнонароджених дітей. Наприклад: «У жителя Яресковского Петра Рыченка и жены его Анны родился младенец Мартын незаконнорожденный» [5, арк. 11]. У Гетьманщині цей термін використовувався для дискримінації людини, батьки якої не перебували в законному шлюбі.

Записи у метричних документах указують на те, що у містечках (містах) із загального числа дітей – 8524, 99,8 % новонароджених хлопчиків і дівчаток зареєстровано в легітимних сімейних союзах. Такий високий відсоток говорить про доволі рідкісні випадки перелюбу. Існує висока ймовірність того, що низький кількісний показник адюльтерів у джерелах – 18 (0,2 %) не зовсім відповідає дійсності, адже у православному суспільстві ранньомодерного часу ставлення до позашлюбних сексуальних зв'язків було вкрай негативним і суворішим, ніж в інших релігійних громадах. Відтак незаміжні православні жінки, які народжували дітей, суворо засуджувалися [12, с. 183].

Вочевидь, осудження церквою та парафіянами «порочних» статевих стосунків призводило у деяких випадках до приховування та замовчування факту перелюбу, за який передбачалася смертна кара. Через це певна частка незаконнонароджених немовлят могла залишитися поза метричним реєстром. До цього варто додати, що перелюб не завжди закінчувався народженням дитини. Існували примітивні способи уникнення вагітності. Вони були не надійні, особливо при регулярному статевому житті, але все ж інколи допомагали. Поряд із цим підкреслимо, що безплідні особи мали високі шанси зберегти у таємниці докази своєї причетності до позашлюбних зв'язків.

Поділивши число шлюбних дітей (8506) на загальну кількість укладених шлюбів (2808), нам вдалося з'ясувати, що у середньому значенні в одній родині проживали три дитини. Однак для періоду Гетьманщини така статистика вказує на певне зниження інтенсивності сексуальних стосунків, оскільки народжуваність безперечно залежить від плідності подружньої пари, про що свідчить показник продуктивності шлюбу – тобто середня кількість народжених дітей в одному сімейному союзі. Біологічно жінка може народити 12 і більше дітей, якщо це ранній шлюб і не існує внутрішньо-родинного обмеження дітонародження [11, с. 30].

Крім метричних книг, важливим джерелом для студіювання позашлюбних стосунків у Гетьманщині є судові справи. Спробуємо на основі цих документів розглянути деякі приклади адюльтерів і зрозуміти причини перелюбу.

Перший випадок незаконних сексуальних стосунків зафіксований у 1744 р. у м. Миргород. Пов'язаний він зі звинуваченням гусара Вольського корпусу Семена Докторовського у співжитті з міщанкою Іриною Логвиною. Остання була ще незаміжною: «У вдови Марии Логвиновой дочь девица Ирина». Про Семена записано, що він, «имея жену, беззаконно и полюбовно живет с Ириной» [17, арк. 2]. Проте в джерелі нічого не сказано про позашлюбних дітей. Скоріше за все, на той момент Ірина вже могла бути вагітною від Семена або ж взагалі позбавилась від позашлюбної дитини, що і призвело до звинувачення гусара в перелюбстві. Менш ймовірним видається варіант безпліддя когось із цієї пари.

Ймовірні причини спільного проживання Семена та Ірини були зумовлені проханням матері-вдови Марії до дочки бути у постійних стосунках з розрахунком на матеріально-господарську допомогу з боку Семена або закоханістю Ірини. Проте важко однозначно говорити чи збирався Семен одружуватися на Ірині. Вочевидь, його повністю влаштовувало позашлюбне сексуальне життя.

Другий випадок стосується бездітного священика м-ка Омельник Корнилія Гаврилова, який був одружений на Стефаніді. Його звинуватили у «внебрачном сожительстве с работавшей у него по найму Ефросиньей и о самовольном оставлении

им прихода». Скаргу на нього подав прототоп Сорочинського духовного правління Дмитро Васильєв.

У матеріалах справи зазначено, що «Корнилий Гаврилов против Петрова поста растлиль девства Ефросинью» [19, арк. 1]. Внаслідок цього дівчина втратила цноту, отримавши перший сексуальний досвід. Олена Бороденко підкреслює, що до аморальної поведінки могли спонукати ті, хто апріорі мав захищати моральність [3].

Однак стверджувати про те, що подружня зрада з боку священника відбулася у формі звалтування, ми не можемо. У джерелі жодного слова немає щодо насильницьких дій, вагітності чи позашлюбних дітей. До того ж сама Ефросинія не дала свідчення проти Корнилія. Це означає, що наймана робітниця цілком була задоволена такою ситуацією або ж боялась та прагнула зберегти в таємниці любовні гріхи. Скоріше за все, Корнилій, який залишив свою парафію, не розраховував на подальше співжиття зі Стефанидою.

Третій випадок адюльтеру також пов'язаний з чоловічою сексуальністю. Зафіксований він у м-ку Голтва в 1751 р. Судову справу було порушено проти козака Матвія Товкача, якого звинуватили у «внебрачном сожительстве с Пенщиной Татьяной» [20, арк. 3]. Позивачкою виявилась жінка на ім'я Матрона – дружина Матвія, яка заявила про «незаконное желание» її чоловіка одружитися на Тетяні та відсутність його вдома більше місяця.

У цій справі, як і у попередніх, нічого не сказано про позашлюбну вагітність чи не легітимно народжених дітей, адже Матвій та Тетяна вели доволі активне статеве життя. Це наштовхує нас на думку, що Матрона або ж не знала цих фактів чи, навпаки, свідомо їх замовчувала. Вочевидь, своєю скаргою вона сподівалася змусити законного чоловіка повернутися для подальшого подружнього життя.

Ще два випадки перелюбства зареєстровано у м-ку Потоки. Один із них трапився в 1753 р. Тоді обвинувачення торкнулося міщанина Дмитра Галагана, котрий вступив у шлюб з Параскою Коновозовною. Виявилось, що ця жінка на момент повторного вінчання не мала свідоцтва про смерть першого чоловіка Єгора, який нібито «уехал в заграничные места, в Полтавскую область и там умер» [18, арк. 1]. При цьому Параска не назвала причини смерті. Внаслідок цього ми можемо припустити, що насправді Єгор міг бути живий та поїхав на невизначений час на заробітки або був залучений до військової служби. З іншого боку, існує висока ймовірність того, що чоловік помер.

У результаті тривалої відсутності законного чоловіка Параска вирішила, що він уже не повернеться (а значить жінка стала вдовою), і захотіла вдруге вийти заміж. Ініціатором цього шлюбу виступив нежонатий Дмитро, який, будучи переконаним, що Єгор помер, прагнув створити родину з його удовою.

Інший випадок датований 28 грудня 1772 р. Стосується він 20-річної колодниці Анастасії Гіріч (дочки померлого козака Антона Гіріча) із сотенного Потоцького правління. У Миргородському полковому суді її звинуватили в беззаконному зляганні з сином козака Сави Світличного, 23-річним Григорієм і народженні позашлюбної дитини: «Настасия Гиричовна обвиняется за прижитие нее Потоцкого козака Савы Светличного сыномь его Григорием Светличным блудно дитяти в сотенном Потоцком правлении спрашивана й показала что она тое дитя родила неживое» [14, арк. 3].

Далі проаналізуємо шлюбний та позашлюбний секс у селах Миргородського полку. Із загального числа дітей – 8298, 99,9 % немовлят з'явилися на світ у результаті дозволених церквою сексуальних стосунків між шлюбними чоловіками та жінками. Відтак згідно з офіційною реєстрацією новонароджених, перелюб у шлюбах був надзвичайно рідкісним явищем і становив лише 0,1 %. Утім, нам видається малоімовірним, що вирахований відсоток адюльтерів є точним. Скоріше за все, він занадто занижений, і насправді реальна картина тогочасного сексуального життя могла бути дещо іншою. Критичний підхід до цього соціального аспекту наштовхує на думку, що у метричних книгах немає записів про усіх незаконнонароджених малюків. Наша гіпотеза має право на існування через те, що у ранньомодерних актах громадянських станів не завжди фіксувалися новонароджені. В історичній демографії це зумовило появу дефініції «загублене народження». У науковий обіг її ввели Л. Анрі та А. Блюм. Під нею науковці розуміють будь-яке народження, не вписане у метричні книги досліджуваної місцевості або кількох районів по причині недореєстрації, втрати або порушення цілісності метричних книг, тимчасового переїзду родини чи забуття того, хто вписує [1, с. 95].

Ми припускаємо, що деякі немовлята помирали одразу ж при народженні внаслідок патологічного перебігу чи неправильного ведення пологів. Варто підкреслити і можливість дітозгубництва. Вітчизняний історик Володимир Маслійчук упевнений, що новонароджене немовля не являло собою цінності як такої, а материнські почуття адресувалися зазвичай дітям старшого віку [10, с. 94]. Від себе додамо, що перелюб теж міг стати причиною навмисних убивств небажаних новонароджених синів/дочок. Коли ж цих немовлят залишали далі жити, вони отримували клеймо «байстрюка» чи взагалі «нечестивця», яке супроводжувало їх до самої смерті.

Підрахунки засвідчують, що інтенсивність статевих стосунків у селах була дещо вищою, ніж у містечках (містах). Майже кожна подружня пара мала приблизно четверо шлюбних дітей. Вочевидь, така репродуктивна поведінка пояснюється не тільки відсутністю засобів контрацепції, а й прагненням отримати у господарстві додаткові робочі руки. Українська вчена Оксана Кісь стверджує, що вже у 3 роки господарські обов'язки займали 10 % дитячого часу, а в 9 років – приблизно третину [9]. А це означає, що секс у шлюбі вдало поєднував дві мети: угамування статевих потреб і народження дітей, яких у близькому майбутньому навчали працювати для допомоги в родинних справах.

Отже, проаналізувавши питання про позашлюбні зв'язки жителів Миргородського полку, зазначимо, що подружня зрада вважалася карним правопорушенням, за яке передбачалися жорстокі санкції – від побиття батогами чи різками до смертної кари. Тому вкажемо на певні особливості встановлення таких фактів серед населення Гетьманщини. По-перше, ми проаналізували матеріали метричних книг із вказівкою на статус дитини (дітей, котрі народжені без офіційного укладення шлюбу, записували «незаконнонароджені»). Однак у разі народження дівчинки, такого запису в метричному реєстрі могло й не бути, оскільки жінки не вважалися платниками податків і їхній облік не був обов'язковим. По-друге, в осіб, котрі мали проблеми з репродуктивним здоров'ям, внаслідок таких стосунків діти не народжувалися. По-третє, встановлення початку статевого життя для жінки до укладення шлюбу було нескладною справою (як і звинувачення в цьому), між тим довести аналогічну провину чоловіка було майже неможливо. Тим більше, що громада й церква засуджували незаміжніх матерів, а тому статистика могла свідомо занижуватися для уникнення оприлюднення таких фактів у громаді, суспільстві та суворого покарання.

На основі опрацювання даних метричних книг ми встановили, що в Миргородському полку XVIII ст. зареєстровано високий відсоток (99,85 %) немовлят, народжених у легітимних шлюбах. Вочевидь, це зумовлено схвальним ставленням церкви та парафіян до сексуальних стосунків між подружніми парами. Показники продуктивності шлюбів вказують на те, що статеve життя не було інтенсивним, хоча в цілому і відображало стандартну демографічну модель репродуктивної поведінки населення Гетьманщини. Ми вважаємо, що на таку шлюбну ситуацію вплинули принаймні три чинники, які не стимулювали шлюбних партнерів до статевого акту: наявність «сексуальної дисгармонії», безпліддя та інші порушення репродуктивного здоров'я подружжя, перелюб.

Метрики зафіксували дуже низький відсоток адюльтерів (0,15 %). Загальна кількість таких випадків (29) у містечках (містах) і селах дозволяє припустити, що отримані дані мають орієнтовний характер, адже православні мешканці суворо засуджували дітей, народжених без укладення шлюбу батьками. Повноцінна суспільна адаптація цієї групи людей викликає певні сумніви. Вони зазнавали дискримінації з боку односельців. Саме тому існує велика ймовірність того, що певна частка незаконнонароджених дітей залишалася поза офіційним реєстром. Зберігання цієї таємниці відкривало для них більше перспектив і можливостей облаштування особистого життя без осуду й приниження в майбутньому.

Матеріали судових справ указують на те, що релігійні заборони, осуд з боку громади та передбачені у нормативно-правових актах покарання не були перепорою для позашлюбних зв'язків, наявність яких підтверджується інформацією тогочасних джерел.

1. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Л. Анри, А. Блюм. – М.: РГГУ, 1997. – 207 с.

2. Біблія українською мовою / [переклад Олександра Гижі]. – К.: Друк КТ Забеліна-Фільковська, 2013. – 1210 с.

3. Бороденко О. Розпуста як прояв девіантної поведінки самотніх жінок в суспільстві

Гетьманщини XVIII століття [Електронний ресурс] / О. Бороденко. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/1045-olena-borodenko-rozpusta-yak-proyav-deviantnoyi-povedinky-samotnikh-zhinok-v-suspilstvi-hetmanshchyny-xviii-stolittya>.

4. Державний архів Полтавської області, ф. 1011, оп. 1, спр. 157, 66 арк.
5. Там само, спр. 158, 27 арк.
6. Там само, спр. 159, 67 арк.
7. Там само, спр. 177, 71 арк.
8. Там само, спр. 183, 87 арк.
9. Кись О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа [Електронний ресурс] / О. Кись. – Режим доступу: <http://nansysan.narod.ru/index3019.html>.
10. Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / В. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2008. – 128 с.
11. Махорін Г. Л. Основи демографії. Курс лекцій / Г. Л. Махорін. – Житомир: Видавництво «Волинь», 2009. – 96 с.
12. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Б. Миронов. – СПб.: Дм. Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / [за ред. О. М. Мироненко]. – К.: АТ «Книга», 1997. – 547 с.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 103, оп. 2, спр. 36, 32 арк.
15. Там само, ф. 127, оп. 1012, спр. 267, 40 арк.
16. Там само, спр. 268, 52 арк.
17. Там само, оп. 1020, спр. 912, 2 арк.
18. Там само, спр. 2513, 5 арк.
19. Там само, оп. 1024, спр. 625, 2 арк.
20. Там само, спр. 678, 12 арк.
21. Там само, ф. 990, оп. 1, спр. 1346, 133 арк.
22. Там само, спр. 1348, 74 арк.
23. Там само, спр. 1363, 103 арк.
24. Там само, спр. 1475, 191 арк.
25. Там само, спр. 1639, 246 арк.
26. Там само, ф. 990, оп. 1, спр. 1745, 102 арк.

Вячеслав Кручиненко

ВНЕБРАЧНЫЕ СВЯЗИ В МИРГОРОДСКОМ ПОЛКУ XVIII В.

В статье на основе метрических книг и судебных дел рассмотрена проблема прелюбодения (внебрачных связей) на территории Миргородского полка. Выяснено, что религиозные запреты и осуждение со стороны общества не стали преградой для супружеских измен.

Ключевые слова: брак, внебрачные связи, секс, Гетманщина, Миргородский полк, раннеמודерный период.

Vyacheslav Kruchinenko

EXTRAMARITAL RELATIONS IN MYRGOROD REGIMENT IN 18TH CENTURY

In the article on the basis of metric books for the recording of born, married, deceased parishioners and court cases the problem of adultery (extramarital relations) in the territory of the Myrgorod regiment was analyzed. After studying this question, the author concluded that religious prohibitions and condemnation on the part of the comrades did not become an obstacle to marital treasons.

Key words: marriage, extramarital relations, sex, Hetmanate, Myrgorod regiment, early modern period.